

Haarzuilens

dorp uit de schaduw van het kasteel¹

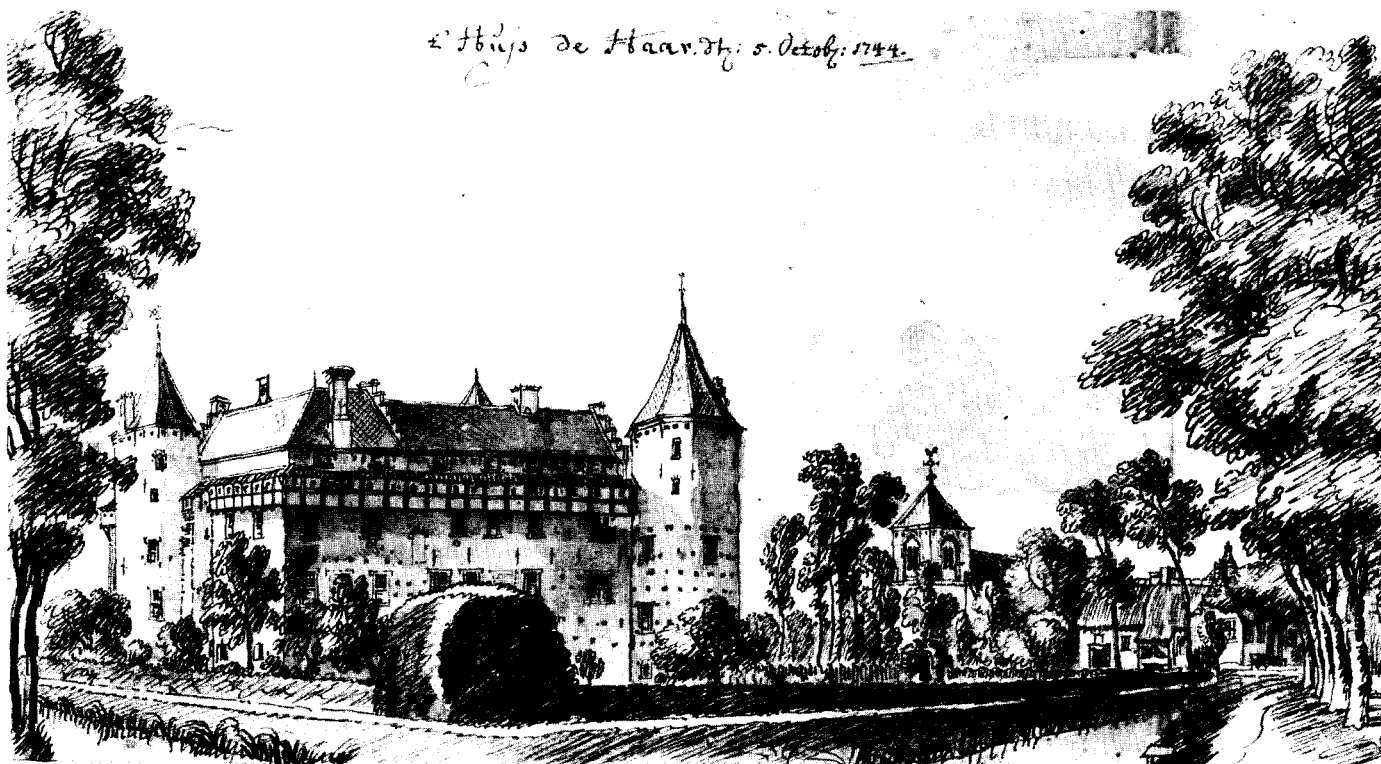
Karel Loeff

Wie vanuit de richting Vleuten komend de Thematerweg inslaat, ziet op het einde van deze weg ter rechterzijde het dorp Haarzuilens liggen. Het dorp bestaat uit panden met opvallende rode pannen gedekte daken, die contrasteren met de beboste achtergrond van het kasteelpark van De Haar.

De herbouw van kasteel De Haar door vader en zoon Cuypers, in opdracht van Etiënne, baron Van Zuylen van Nyevelt is een onderwerp dat vele bezoekers van het complex tot de verbeelding spreekt. Eerdere onderzoeken beperkten zich veelal met name tot de bouw- en bewoningsgeschiedenis van het kasteel.² Een vergelijking tussen De Haar en het Franse kasteel Pierrefonds lijkt hierbij voor de hand liggend.³ Niet voor niets bevindt zich in het archief van het kasteel een

prachtige uitgave over Pierrefonds, de illustere Franse voorganger van De Haar, dat eveneens van een geheel ruïneuze staat werd herbouwd tot het sprookjeskasteel dat het thans nog is. Maar daar waar bij Pierrefonds het kasteeldorp nog aan de voet van het kasteel staat, is er in Haarzuilens sprake geweest van een rigoureuze ingreep.

De locatie van het dorp Haarzuilens is immers niet zo oorspronkelijk als de reiziger die het kasteel wil gaan bezoeken, op het eerste gezicht zou denken. Het dorp is ten behoeve van de aanleg van de tuinen verplaatst. Van de oude kern resteren geen zichtbare overblijfselen meer dan die van de voormalige kerk, die werd 'gerestaureerd' en thans dienst doet als 'voorvaderlijke slotkapel'.

Afb. 1. 't Huys de Haar: 5 October 1744'. Gewassen pentekening door Jan de Beijer. (Collectie Koninklijk Huisarchief; opname RDMZ)

De verplaatsing van het dorp

De verplaatsing van een heel dorp is voor Nederlandse begrippen uniek. Internationaal gezien kennen we diverse voorbeelden van dorpen, die bij de aanleg van nieuwe kastelen werden verplaatst. In Engeland is dit bijvoorbeeld het geval bij Blenheim, in Frankrijk bij Vaux-le-Vicomte en in Duitsland bij Schloß Pommersfelden. In deze gevallen gaat het om paleizen van vorsten en de hogere adel. Voor de internationaal georiënteerde leden van de familie De Rothschild, waartoe ook de Van Zuylen van Nyevelt's behoren, resulteerde dit in de logische conclusie dat bij het opnieuw betrekken van een stamslot ook de aanleg van een grootse omgeving diende te worden gerealiseerd. Aangezien vrij uitzicht vanuit het kasteel hierbij noodzakelijk was, lag het dorp in de weg. Opvallend is dat in de oorspronkelijke, historische situatie werd ingegrepen en een nieuwe legende werd geschapen, echter wel op ruime afstand van het kasteel, en direkt grenzend aan het park. In feite is er voortgeborduurd op een barok ontwerpprincipe waarbij de omgeving ten behoeve van een zichttas is opgeschoond. Het is merkwaardig te moeten constateren dat het oude dorp als onderdeel van een parkaanleg volgens de 'modernere' landschapsidee juist op de goede plek zou hebben gelegen. Bij sommige buitenhuizen werden dergelijke romantische dorpjes als stoffage aangelegd.

De nieuwe locatie en de opvallende verschijningsvorm van het dorp 'uit de schaduw van het kasteel' roept de vraag op hoe een dergelijke verplaatsing tot stand is gekomen. Bovendien blijkt uit de verschenen literatuur dat, in tegenstelling tot het kasteel zelf, het dorp nog nooit grondig is geanalyseerd en onderzocht. Om een goed beeld te geven van de verplaatsingsgeschiedenis en de verschijningsvorm van het huidige Haarzuilens is het noodzakelijk een indruk te hebben van het oude dorp, dat na 31 augustus 1898, de inhuldigingsdatum van het nieuwe Haarzuilens, is gesloopt.

Het oude Haarzuilens

De beschrijvingen van De Haar uit de periode voor de herbouw beperken zich veelal tot de ruïne van het kasteel. Tamelijk veel is bekend over de rechts- en bezitsverhoudingen in het gebied rond het kasteel.⁴ Het dorp wordt in de literatuur meestal slechts zijdelings vermeld. Over de oorsprong van het dorp is niets met zekerheid bekend. Geen van de schriftelijke bronnen maakt melding van een stichtingsdatum. De publicist Van Moerkerken is de enige die teruggaat tot de tiende eeuw, doch dit moet als fantasie worden bestempeld.⁵

de kapel als restant

De voormalige dorpskerk, thans kapel, is het enige zichtbare restant van de oude kern. De kerk van Haarzuilens zou volgens de overleveringen stammen uit de 15de eeuw. In 1535 verleende Paus Paulus IV aan Dirk van Zuylen, heer van De Haar, het recht om in de kerk doopplechtigheden te verrichten. Op een tekening van Jan de Beijer uit 1744 staat de kerk, samen met het oude raadhuis, afgebeeld, maar in deze tijd

Afb. 2. 'De kerk te Haarzuilens, juli 1892'. Opname Bureau Mulder. (Collectie RDMZ)

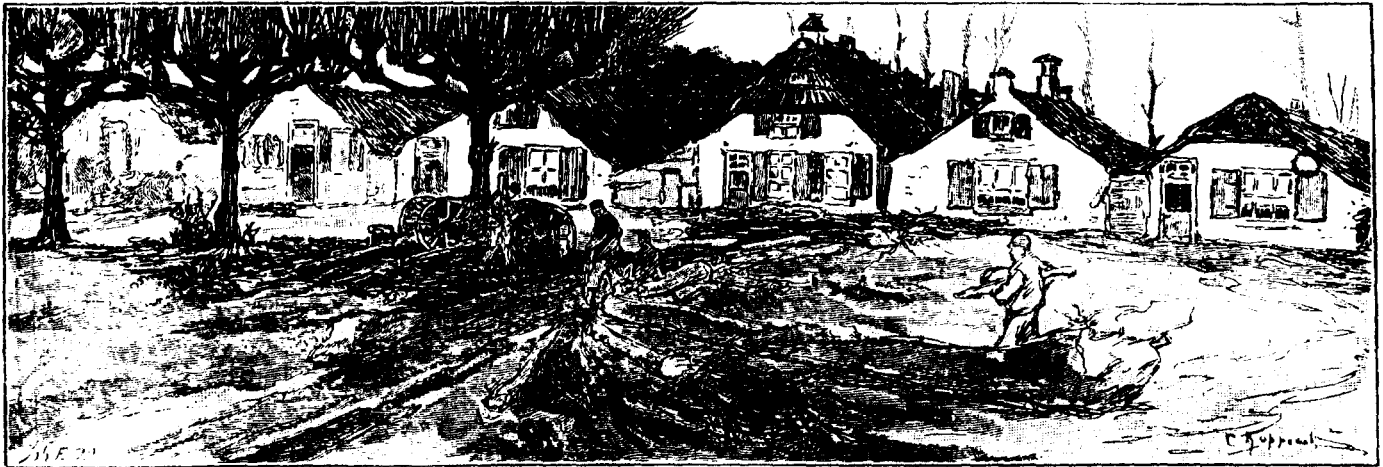
zou de kerk al in vervallen toestand hebben verkeerdt (afb. 1).⁶ C.B. van der Tak, die in 1862 opmetingstekeningen maakt van de kasteelruïne van De Haar, beschrijft in zijn artikel ook de restanten van de kerk.⁷ Een foto van buro Mulder uit juli 1892 toont de kerk voor de restauratie door Cuypers (afb. 2).⁸ Uit de foto's van de eerste steenlegging bij de restauratie (sic) in 1894 blijkt, dat van de kerk eigenlijk alleen de toren is blijven staan.⁹ Deze is vervolgens door Cuypers ten behoeve van het silhouet van het kasteel met één geleding verhoogd. De kapel is in 1899 in gebruik genomen. In de eerste plannen van het nieuwe Haarzuilens is rekening gehouden met de bouw van een kerk in het dorp, doch deze werd nooit gerealiseerd.

het karakter van het oude dorp

De schriftelijke bronnen geven iets meer duidelijkheid over de aantallen huizen, de bezigheden en geloofsovertuiging van de inwoners. Zo spreekt men in de Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden (1772¹⁰) over 24 huizen, en in Van der Aa (1844¹¹) over 27 huizen, waarin 39 gezinnen ofwel totaal 150 mensen wonen. Craandijk geeft misschien nog het beste beeld van het dorp zoals het er voor de verplaatsing moet hebben uitgezien:

'een ruim, met gras begroeid plein, door kloeke stammen omringd en overschaduw, daaromheen enkele burgerwoningen en een tamelijk ruime herberg, waartoe een paar grote schuren behoren, zietdaar het dorp, of liever het gehucht. (...). Maar aan de eene zijde van het dorpsplein rijst de majestueuze ruïne uit de ruig bewassen gracht.'¹²

Eén van de meest belangrijke documenten die over de herbouw van kasteel De Haar zijn verschenen is de gids uit 1898 van het genootschap 'Architectura et Amicitia'.¹³ Deze gids, die ter gelegenheid van het bezoek van leden van het genootschap aan het kasteel – op 25 juni van dat jaar – wordt uitge-reikt, bevat een verhaal van de hand van Jos Cuypers over de

Afb. 3. 'Bij het Huis "de Haar"'. De oostzijde van het oude dorp en het weghalen van de bomen op de Brink met zogenaamde 'mallejannen'. Houtsnede door C. Koppenol in 'Geillustreerd Maandblad, prospectus voor 1897'. (N.A.I., Archief Cuypers, S35)

restauratie van het kasteel. In het archief van het Genootschap bevindt zich nog een groepsfoto van het bezoek, dat als eerste stap naar de openstelling van het kasteel en de tuinen kan worden aangemerkt.¹⁴ De gids wordt na 1900 gebruikt als een eerste bezoekersgids voor het kasteelcomplex. De uitgave 'Le Chateau de Haar te Haarzuylens' uit 1910, dat werd geschreven door Pierre Cuypers en Frans Luyten, geeft op eenzelfde wijze als de uitgave van Pierrefonds een verheerlijkte geschiedenis van het kasteel. Deze uitgave kan als een officiële kroniek van de familie en het kasteel worden beschouwd.¹⁵ De gids uit 1898 bevat daarentegen vaak meer en direktere informatie, zodat deze voor dit onderzoek van grotere waarde is. Tevens wordt, zoals de titel van het boekje reeds meldt, ook aan de omgeving van het kasteel aandacht besteed.

In hoofdstuk vijf van wordt met minachting over het oude dorp Haarzuylens gesproken:

'Aan het oude dorpje werd niets verloren. In gemeenzame spreekwijs zou men het tegenwoordig een gat noemen'.¹⁶

Gelukkig voor onze meningsvorming van het oude dorp ook glasnegatieven en foto's bewaard gebleven. Deze werden bewust voor de familie vervaardigd om de oude toestand te documenteren:

'Eenige photographische opnamen en de plan-opmetingen zijn bestemd om ook bij toekomstige heeren van De Haar en hunne bezoekers de herinnering aan dien ouderen, verdwenen toestand te verlevendigen'.¹⁷

De foto's geven een beeld van het dorp voor de sloop, en daaruit kunnen, in combinatie met de bewaard gebleven kadastrale kaart van 1832, interessante conclusies worden getrokken. Een onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis is reeds onderzocht en gepubliceerd.¹⁸

de brink

Het meest opvallend aan het voormalige dorp is de ligging om een brink, een gegeven dat als citaat terug te vinden is in

het huidige dorp en thans op ons overkomt als een merkwaardige dorpsvorm voor deze streek. Het idee van een brinkdorp lijkt thans te getuigen van een romantische visie op een dorpsvorm in vergelijking met bijvoorbeeld een dorp met lintbebouwing. De aanleg van het dorp rond een brink blijkt hier echter een historisch gegeven en is in Nederland bovendien, in tegenstelling tot wat misschien gedacht wordt, niet voorbehouden aan enkele streken.

De brinkdorpen in Drente en het Gooi mogen dan wel de meest bekende zijn, ook in de Provincie Utrecht komen brinken voor of zijn er restanten bekend. Deze zijn aan te treffen in plaatsen als Cothen, Odijk, Bunnik Werkhoven en Houten. In Zeist is zelfs een buitenplaats vernoemd naar de ervoor gelegen brink.¹⁹ Wel kan worden gesteld dat in het Utrechtse veenweidegebied, waar dorpen veelal georiënteerd zijn op rivieren en vaarten, Haarzuylens een uitzonderingspositie inneemt.

de bebouwing

De bebouwing van het oude dorp bestond voornamelijk uit boerderijen, die deels uit de 18de eeuw dateren. De belangrijkste boerderij, die ook rechts op de tekening van De Beijer staat afgebeeld, deed behalve als café en herberg ook dienst als vergaderruimte voor de gemeenteraad. De kern van het dorp was gesitueerd om de brink, die was beplant met bomen. In het midden stond een – tegen bevrozing met stro omwonden – dorpspomp. De zuidzijde van de brink bestond uit diverse panden, waaronder een blok arbeiderswoningen, terwijl aan de oostzijde voornamelijk rietgedekte langhuisboerderijtjes stonden, die dicht naast elkaar waren gebouwd (afb. 3).

Het belang van de foto's ligt met name in het gegeven dat een eind 19de eeuwse dorpsituatie wordt weergegeven, inclusief elementen als tuinen en erfafscheidingen. De bebouwing kan over het algemeen als ouder worden gekenmerkt, zodat er sprake is van een dorp dat zich sinds de 18de eeuw

nauwelijks lijkt te hebben ontwikkeld. Dit wordt bevestigd door de schriftelijke bronnen, die inwoneraantallen melden die geen blijk geven grote veranderingen.

De locatiekeuze van een nieuw dorp

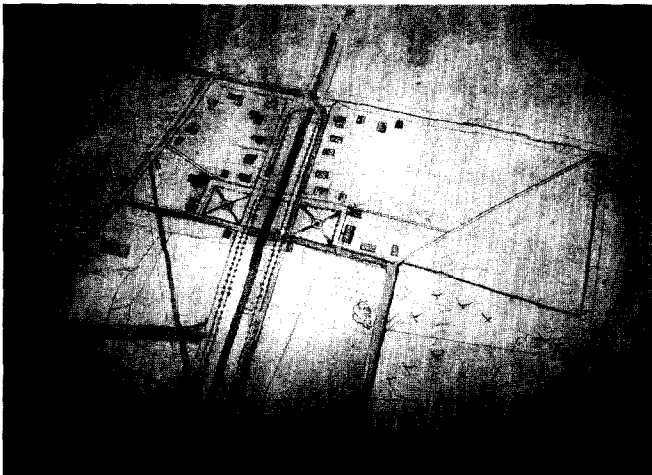
een symmetrisch ontwerp

Waar de keuze voor verplaatsing van het dorp een duidelijke was – immers, de baron wenste geen dorp in zijn tuin – was de plaats waar het nieuwe dorp zou moeten komen een lastiger kwestie.

Op 21 september 1891 bieden vader Pierre en zoon Jos Cuypers de eerste plannen voor de restauratie van het kasteel aan baron Van Zuylen van Nyevelt aan.²⁰ Ze presenteren twee varianten: één met een beperkte aanleg rond het kasteel en één met een uitgebreide aanleg. Van de verplaatsing van het dorp wordt voor het eerst melding gemaakt in de kladversie van een stuk tekst, dat volgens de aanwijzing 'in het concept' (bedoeld is de begeleidende tekst bij het restauratieplan) ingelast zou moeten worden. De datering, 21 december 1891, is van de hand van Joseph Cuypers. De tekst zelf is van de hand van de rentmeester van de baron, Frans Luyten. De passage over het dorp luidt aldus:

'Het dorp wordt verplaatst naar het oosten: rondom een dubbele grote laan en geformeerd rond 4 of 5 grasvelden.'²¹

In het archief van kasteel De Haar bevindt zich een ontwerp voor het kasteel met omliggende tuinen en parkaanleg (afb. 4). Hierop komt het dorp voor, zoals dat Luyten dat heeft beschreven. Aan het einde van een dubbele laan (de latere Van Zuylenlaan) bevindt zich de door Luyten beschreven structuur die we als de eerste aanzet tot het nieuwe dorp kunnen aanmerken. De plattegrond van deze eerste opzet bestaat dan ook uit een formeel ontwerp met een strakke symmetrie, volgens de beaux-arts traditie ontworpen. In deze eerste opzet

Afb. 4. Ontwerp met de kasteeltuinen, het Zuiderpark en het dorp (detail). Potlood en aquarel op papier, ongedateerd, ongesigneerd, formaat 173 x 106 cm. (Archief Kasteel De Haar; tekeningenarchief Cuypers. Opname auteur)

is alleen uitgegaan van stedenbouwkundige principes in relatie tot de bestaande en gewenste wegenloop rond het kasteel. Er blijkt in het geheel geen rekening gehouden te zijn met de dan geldende bezitsverhoudingen. Uit een brief van Luyten aan baron Van Zuylen, gedateerd 22 september 1892, blijkt dat de ambities verder reiken dan het grondbezit zich uitsrekt. Tot de bezittingen die de baron erft, behoort slechts een fractie van het huidige grondbezit.²² Na een explicatie over de te kopen percelen volgt een opsomming van de te herbouwen woningen. Luyten geeft aan dat het wenselijk is de huidige afmetingen van de brink bij de verplaatsing te verdubbelen vanwege eventuele uitbreidingen in de toekomst. In de brief geeft hij verder aan welke terreinen dienen te worden aangekocht om de wegenloop veilig te stellen. Met name de grond van een zekere Mocking, die een aantal percelen bezit, blijkt Luyten's interesse te hebben. Ook de boomgaard van ene Van Rooyen, die grenst aan deze percelen, valt binnen het plangebied van het nieuwe dorp. De baron geeft aan Luyten het volgende antwoord:

'Ik zou adviseren de boomgaard aan te kopen die ik nodig heb in het geval we het dorp zouden plaatsen op de plaats die provisorisch is aangeduid.'²³

Hoewel het kaartje waar de baron op doelt niet bij de brief bewaard is gebleven, gaat het hier om de boomgaard van Van Rooyen. Aan deze locatie, die de baron als 'provisorisch' aanduidt, blijken echter te grote bezwaren te kleven, die voornamelijk van financiële aard zijn.

Vast staat dat in tegenstelling tot eerdere plannen, vanaf 1893 in de ontwerpen het dorp geheel of gedeeltelijk wordt geprojecteerd op een stuk grond dat deels aan Mocking en deels aan baron Van Lynden, wonende op Sterreschans te Loenen, toebehoort. Deze laatste heeft in dit gebied een aantal percelen in zijn bezit, die voorlopig nog buiten de onderhandelingen blijven. Door deze wijziging is wel de plaats van het dorp verschoven van de huidige Van Zuylenlaan in noordelijke richting. Hoewel Luyten aandringt ondanks de hoge kosten toch de percelen van Mocking en Van Rooyen te verwerven, zodat het eerste plan, met de symmetrische dorpsaanleg kan worden uitgevoerd, beslist de baron anders. Deze bericht op 16 december 1893 een beetje mistroostig aan Luyten:

'In deze omstandigheden denk ik, mijn beste Luyten, dat u mijn mening deelt en dat het beter is om voor dit moment af te zien deze gronden te verwerven.'²⁴

Het is deze bitterheid, die verwoord wordt in de tekst in de eerste gids van het kasteel.²⁵ Inmiddels zijn er echter ook al andere ontwikkelingen gaande, die te maken hebben met het leveren van een ontwerp voor de aanleg van de gehele omgeving. De architecten die hiervoor gevraagd worden zijn Leonard Springer en Henri Copijn, terwijl Pierre Cuypers zelf ook een ontwerp levert.

de kwestie Leonard Springer en De Haar

Op 31 oktober 1893 wordt Leonard Springer officieel benaderd door Joseph Cuypers om een ontwerp te leveren voor de aanleg van de terreinen rond het kasteel (afb. 5). Springer is dan één van de belangrijkste tuin- en landschapsarchitecten.²⁶

Afb. 5. 'Plan du Parc agricole de chateau 'de Haar' de Mr. le Baron van Zuylen van Nyenvelt van de Haar. Echelle 1:1250'. Aquarel en potlood op papier, ongedateerd, gesigneerd Leonard Springer inv. et fecit, afm. 106 x 260 cm. (Landbouwniversiteit Wageningen, afdeling Speciale Collecties, 01.292.20). Op dit ontwerp is het dorp links boven gesitueerd.

Jos Cuypers attendeert Springer erop, dat het slechts een ontwerp betreft, en dat van uitvoering onder zijn leiding nog geen sprake is. In het 'Programma van eisen', opgesteld door Jos Cuypers op 30 oktober 1893, wordt de datum van indiening op 1 februari 1894 gesteld.²⁷ Springer geeft te kennen het ontwerp pas op 1 april 1894 te kunnen leveren, en gaat, in tegenstelling tot Copijn, niet met het gestelde honorarium akkoord.²⁸ Aangezien de baron al in januari 1894 een keuze wil maken omtrent de uitvoering van de plannen, raadt Cuypers Springer aan, een schetsplan in kleur aan te leveren met daarbij een mondelinge toelichting.²⁹ Het is de vraag of hij hieraan heeft voldaan, want op 25 januari 1894 meldt Pierre Cuypers aan Springer het volgende:

'Weledele Heer, Hiermede moet ik U in kennis stellen, dat de Heer Baron Van Zuylen zijne beslissing omtrent den tuinaanleg niet langer wilde uitstellen en alzoo niet verder op de indiening van uw ontwerp verkoos te wachten. Hij heeft inzage genomen in het werk van den Heer Copijn en van dat, hetwelk door mij is vervaardigd en daarna gedeceideerd het werk van den Heer Copijn, te zijner tijd – in hoofdtrekken althans – uit te voeren.'³⁰

Blijkens een brief, gedateerd 21 mei 1894, heeft Van Zuylen de tekening wel degelijk van januari tot en met april in zijn bezit gehad.³¹ Jos Cuypers retourneert de tekening aan Springer, waarna het honorarium wordt uitbetaald.³² Pierre Cuypers vond zich, als 'architect van de herstellingswerken' uiteraard in een machtiger positie. Het is twijfelachtig of de reden van afwijzing, die Pierre Cuypers in zijn brief van 25 januari 1894 opgeeft, correct is. Voor Springer is de teleurstelling misschien mede daardoor extra groot, en hij wil dit laten blijken door een tussen de correspondentie gevoegde ondertekende verklaring over de afwijzing:

'Door zijn tegenwerken in de kwestie aanleg Park bij het Kasteel Haarzuylen heeft Wz. Pr. Cuypers zich op mijn vader gewroken omdat deze zijn plannen voor het Rijksmuseum heeft afgekeurd'³³

In hoeverre het ontwerp al dan niet een vrije interpretatie is van het opgestelde Programma, blijft – voor het onderdeel van het dorp althans – een raadsel. De tekening die Springer vervaardigde bevindt zich thans in de collectie van de Landbouwniversiteit Wageningen.³⁴ Een memorie van toelichting op dit plan bevindt zich in het Nederlands Architectuur Instituut.³⁵ In deze memorie geeft de tuinarchitect een toelichting omtrent de plaats van het dorp. Springer heeft het over een kiosk die zicht geeft op

'...de nieuwe Haarlaan aan het eind waarvan zich de bouwgrond van het nieuwe dorp 'Haarzuylens' bevindt.'³⁶

Jammer genoeg geeft het programma van eisen dat Jos Cuypers heeft opgesteld geen uitsluitel over de vraag, of de keuze van Springer voor deze locatie door hemzelf bepaald is, of dat hij het Programma hierin heeft gevolgd. In punt V wordt gesteld:

'De plaats voor 't dorp is op de tekening aangeduid.'

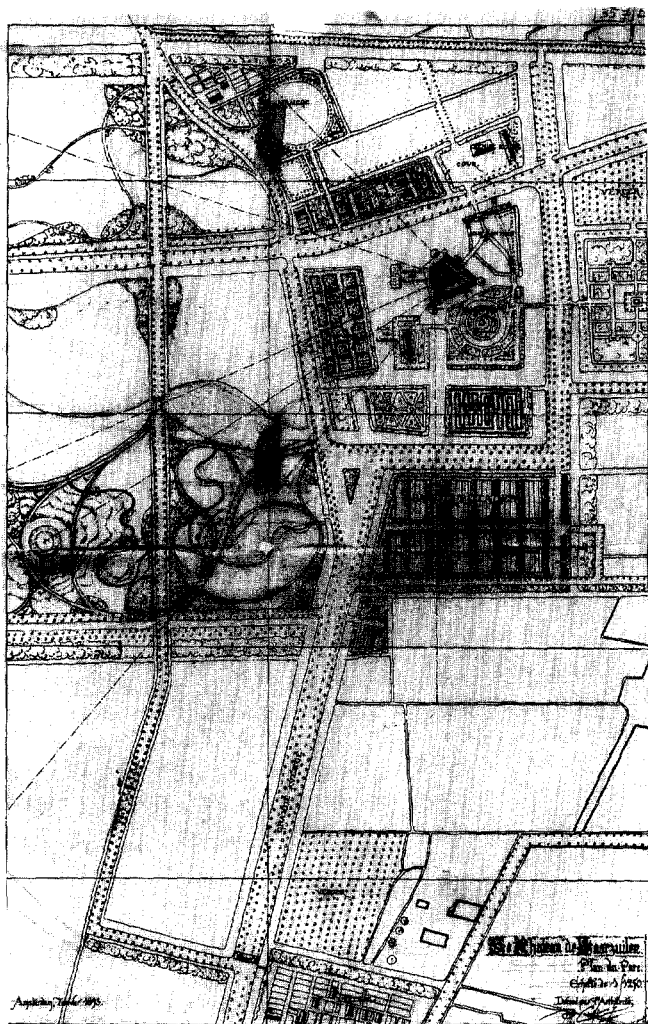
Ook punt XIV geeft eveneens geen nader uitsluitel omtrent de locatie:

'Het dorp 'De Haar' moet verplaatst worden naar een aangeduid terrein: daar in raadhuis – tevens herberg met stuk bouwgrond – een pleintje met pomp en boomrijen.'

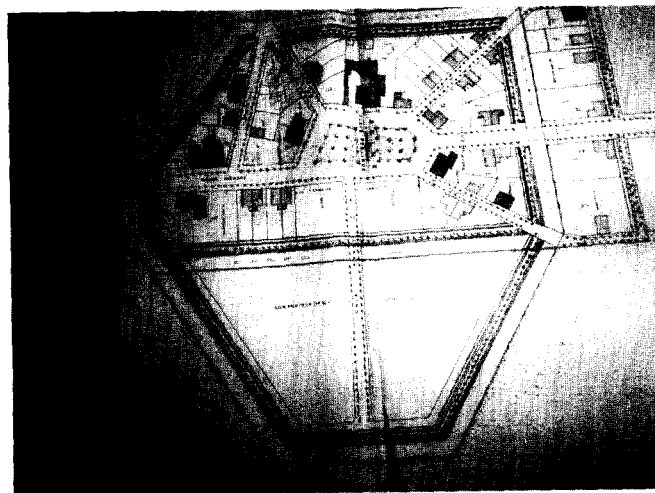
De tekening, die bij het programma behoort, is helaas niet bewaard gebleven. Heeft Springer, die getuige de correspondentie ook over de Haarlaan andere ideeën had, de opdracht letterlijk genomen?³⁷ Of heeft hij een eigen interpretatie aan de opdracht gegeven en op die manier zichzelf mede uit de markt geprezen?

Springer uit zich jaren later, in 1923, negatief uit over het uiteindelijk uitgevoerde ontwerp van zijn rivaal.³⁸ Dat er bij de wedijver omtrent het te leveren ontwerp een rancune kan hebben meegespeeld van de kant van Pierre Cuypers, Springer of van beiden, lijkt aannemelijk. Hoe de keuze van de baron precies tot stand gekomen is, blijft een vraagstuk, aangezien tot op heden hierover geen gegevens van zijn hand zijn teruggevonden.

Van de drie architecten, die ontwerpen leverden voor de parkaanleg van Haarzuilens, is Springer degene, wiens ontwerp uit de toon valt. Met name de locatie van het dorp is geheel afwijkend van die in de ontwerpen van Copijn en Cuypers, waardoor de ontwerptekening in dit kader een aparte plaats inneemt.

Afb. 6. 'Le chateau de Haarzuilens. Plan du Parc. Echelle de 1:1250. dressé par l'architecte P.J.H. Cuypers.' Inkt op calque, gesigneerd P.J.H. Cuypers januari 1893, formaat en verblijfplaats origineel onbekend. (N.A.I., Archief Cuypers, N. 41)

Afb. 7. 'Gemeente Haarzuilens, sectie A, schaal 1:500.' Calque, gedateerd 4 april 1896, gesigneerd P.J.H. Cuypers arch., formaat 71 x 95 cm. (Archief Kasteel De Haar, tekeningenarchief Cuypers, dorp, 190. Opname auteur)

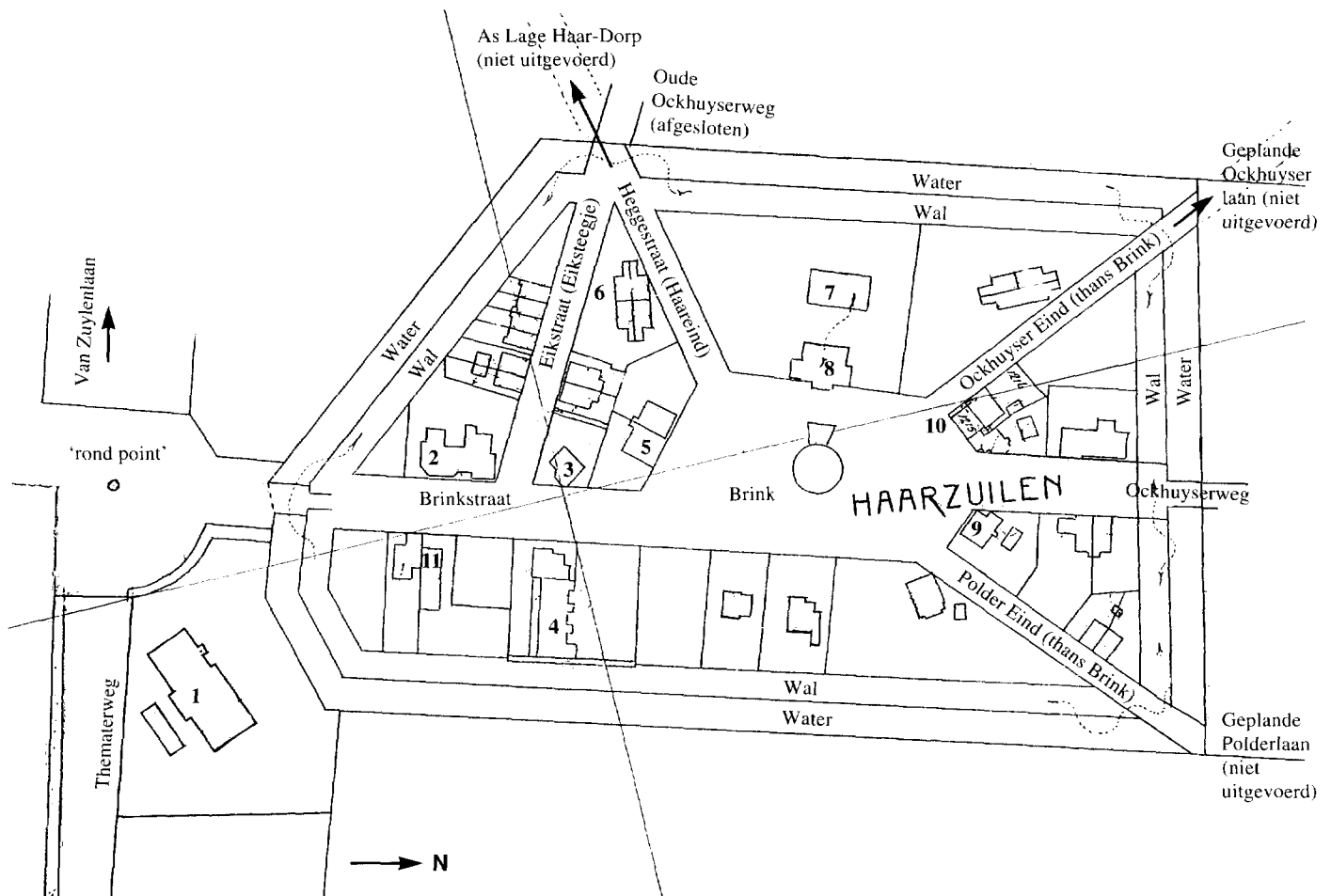
de ontwerpen van Cuypers en Copijn

Het ontwerp van Cuypers uit januari 1893 is het eerste gedateerde voorbeeld, waar het dorp op de definitieve (huidige) plek wordt geprojecteerd (afb. 6). Op de kaart, die alleen op negatief bewaard is gebleven, staat het dorp onderaan afgebeeld.³⁹ Een ander ontwerp, dat niet gedateerd is, maar eveneens wordt toegeschreven aan Cuypers, dicht het dorp eenzelfde plaats toe, zij het dat een groter deel van de grond van Mocking wordt benut.⁴⁰ In dit ontwerp is behalve het Grand Canal ook een dwarslaan te zien, die de Van Zuylenlaan kruist. Deze laan loopt uit op het raadhuis, dat zich aan de driehoekige brink bevindt. De tekening is hoogstwaarschijnlijk tussen januari 1893 en oktober 1894 gemaakt. Het zou zelfs kunnen zijn, aangezien het plan in aquarel is uitgevoerd, dat dit ontwerp één van de drie ontwerpen is, die in januari 1894 aan de baron gepresenteerd werden.

Copijn's plan is tot op heden niet teruggevonden, maar wel zijn in het archief van De Haar een aantal calques aanwezig die de verdere ontwerpen van het park verduidelijken. Een calque gedateerd 15 oktober 1894 is gesigneerd door zowel Copijn als P.J.H. Cuypers. Hieruit blijkt de samenwerking tussen de twee architecten. Het ontwerp toont een eerste opzet van het dorp zoals Copijn dat voor ogen stond. In deze opzet is het raadhuis aan de oostkant van de brink geprojecteerd. De huidige Heggestraat loopt lijnrecht uit op het raadhuis.

een verdedigbaar karakter

In dit plan zijn ook torens en bruggen aangegeven, die het verdedigbare karakter moeten benadrukken. Uiteindelijk worden van deze vestingwerken slechts de wallen en grachten uitgevoerd, maar men vindt het belangrijk genoeg om er in de gids toch aandacht aan te besteden:

Afb. 8. 'Kadastrale kaart gemeente Haarzuilen; sectie A, 2e blad, april 1911.' (detail) (Rijksarchief Utrecht, Topografische Atlas)
 Legenda woningen: 1 Hoeve Slotzicht; 2 Herberg Van Spliet; 3 Huisje Alex Wijns de Reaucourt; 4 School; 5 Huis Dr. Cuypers (Onder de groene linden); 6 Arbeiderswoningen i.o.v. Stephanie (zie noot 51); 7 Schuur; 8 Café-raadhuis; 9 Bakkerij; 10 Smederij; 11 Timmermanswerkplaats

'Aan dien viersprong, waar de Zuylenlaan haar volle breedte bereikt, slaan wij nog even rechtsaf en bereiken langs de Eycklaan het nieuwe dorp Haarzuylens, met wallen en grachten omgeven. Toch hebben deze wallen, met pruimebomen beplant, een zeer vredelievend karakter.'⁴¹

De bomen hebben behalve een vredelievend karakter ook een economisch nut, en zijn een idee van Copijn, die, zoals blijkt uit een brief uit 1895, gericht aan Frans Luyten, pleit voor perenbomen:

'De wallen zullen beplant worden met peerenbomen, om op die manier ze nog rendabel te maken en er gaan 120 stuks op die best, na 12 à 15 jaren, 600 à 800 gulden kunnen opbrengen, waardoor dus de onkosten meer tot rentree komen.'

Tenslotte wordt in het laatste hoofdstuk van de gids de hoogte van de wallen nader toegelicht:

'De hoogte der wallen rondom het dorp is een zoodanige, dat de schutters daarachter gedekt kunnen zijn, en op 't verhoogde voetpad knielend nog over den wal kunnen schieten.'⁴²

Het verdedigingsstelsel rond het dorp, dat thans nog duidelijk waarneembaar is en bovendien gaaf bewaard is gebleven, vormt zo een onderdeel van het historiserende karakter van het kasteel, dat refereert aan de tijden waarin de Van Zuylen het kasteel bewoonden, toen het nog in volle glorie verkeerde. Dat het oude dorp geen enkel verdedigingsstelsel kende wordt nergens in de literatuur vermeld.

de uitwerking van het ontwerp

Het gezamenlijke ontwerp van Cuypers en Copijn dient als basis waar vanuit verder wordt gewerkt. In augustus 1895 is het Jos Cuypers die – op basis van het ontwerp van Cuypers en Copijn – een nieuw plan voor het dorp levert. Naar aanleiding van dit ontwerp gaat de landmeter aan het werk. Pierre Cuypers maakt na de uitkomsten van de uitgezette lijnen een ideaalplan voor de uitbreiding van het dorp. Op de eerste calque, gedateerd 4 april 1896, staan verschillende onuitgevoerde of gewijzigd uitgevoerde objecten op de plattegrond aan-

gegeven (afb. 7). Een tweede, ongedateerde versie geeft alleen panden weer die ook daadwerkelijk zijn gebouwd. De kadastrale kaart van 1911 geeft een voorlopige eindsituatie aan van de ontwikkeling van het nieuwe dorp (afb.8).

De infrastructuur van het nieuwe dorp

Wanneer we de plattegrond van het huidige dorp Haarzuilens vergelijken met de eerste ontwerpen valt op dat de eindsituatie niet het ideaalplan van de eerdere ontwerpen weergeeft. De huidige plattegrond heeft een rechthoekige hoofdopzet waarvan aan de zuidoostzijde schuine zijden lijken te zijn afgesneden. De doorlopende route via de Brink vangt aan in het zuiden met de Brinkstraat. Deze loopt via de Brink door naar de Ockhuysenweg. Op de hoeken van de Brink en deze weg bevinden zich de bakkerij en de voormalige smederij.

de loop van de Ockhuysenlaan

Het meest opvallend aan de huidige plattegrond zijn de twee doodlopende straatjes die vanuit de Brink in noordoostelijke en noordwestelijk richting lopen. De panden vallen thans onder de noemer Brink, de oude namen waren het Ockhuysen Eind en het Polder Eind. Deze twee straten, die thans in het dorp van ondergeschikte betekenis zijn, zouden aanvankelijk de twee doorgaande wegen naar het noorden zijn geworden. In de blauwdruk van het ontwerp van Joseph Cuypers van 'Le Village de Nieuwenhaar' gaat hij uit van de loop van de Ockhuysenlaan vanuit het Ockhuysen Eind naar het noorden. Het Polder Eind zou uitmonden in een nieuw aan te leggen polderlaan. Dat er uiteindelijk is gekozen voor één weg in het midden van deze twee, heeft waarschijnlijk een financiële reden.

de Eikstraat en de Heggestraat

Aan de zuidzijde van het dorp liggen nog twee opvallende straatjes: de Eikstraat (in de eerdere plannen ook Eiksteegje genoemd) en de Heggestraat. De Heggestraat heet op oudere ontwerpen het Haareind. De Eikstraat loopt thans nog door in de richting van het kasteelpark, maar loopt na de Koningshoeve dood. Uit de structuur en de beplanting langs de weg valt reeds op te maken dat dit gedeelte een oudere aanleg betreft. Het gaat hier om de Oude Ockhuysenweg, die werd afgesloten voor het doorgaande verkeer, aangezien in dit gedeelte van het park een moestuin en kassencomplex werd aangelegd. Daarnaast zou het behoud van deze weg de verkeerscirculatie door het dorp belemmeren, aangezien men dan de Brink zou mijden en de Eikstraat de hoofdroute zou worden.

de as Lage Haar - dorp

De Heggestraat is een merkwaardig overblijfsel van een plan, dat in de vroegste ontwerpen reeds voorkomt. In het ontwerp van Cuypers bijvoorbeeld is een grote laan te zien die langs de zuidzijde van het kasteel (ter hoogte van de Bochtdijk), die de Van Zuylenlaan kruist en uitmondt in het dorp. Het gezamenlijke ontwerp van Cuypers en Copijn (oktober 1894)

toont eenzelfde as. In een calque van Joseph Cuypers, dat als een voorontwerp van de blauwdruk uit 1895 beschouwd kan worden, is deze laan met potlood doorgekrast. Uit de blauwdruk zelf wordt bovendien niet duidelijk of de Heggestraat nu doorloopt of niet.

Thans is er behalve de Heggestraat niets meer, dat aan dit ontwerp herinnert, maar wanneer we een lineaal langs deze straat leggen, zien we dat de Bochtdijk en de Heggestraat in een rechte lijn op elkaar aan hadden kunnen sluiten.

De reden dat dit plan niet is doorgegaan moet worden gezocht in de invloed van het de overheid. Copijn geeft in zijn 'description' bij zijn ontwerp van januari 1893 reeds enige tips om van de overheid toestemming te verkrijgen voor het verleggen van wegen.⁴³ Uit de correspondentie van rentmeester Luyten blijkt dat Copijn ook degene was, die via de overheid de gewenste verlegging van de wegen zou dienen te bewerkstelligen. Als we de tekst van zijn 'description' van zijn eerste plan analyseren geeft Copijn reeds praktische tips over de wegenloop en het openbaar bestuur. Dit zou mede een reden kunnen zijn geweest waarom werd gekozen voor Copijn als ontwerper en uitvoerder van het park.⁴⁴

Op 25 februari 1895, wanneer Copijn, die de contacten met de overheden onderhoudt, verslag doet van zijn gesprek met het gemeentebestuur van Haarzuilens, deelt hij Luyten het volgende mee:

'Ik heb het nieuwe dorp in prachtige kleuren afgemaald. Mooie harde wegen, openbaar plein, nieuw raadhuis, goede waterafvoer, zuiver drinkwater uit één of meerdere openbare pompen, (...). Alleen omtrent de openbare weg van de Lage Haar naar het nieuwe dorp hadden burgemeester en wethouders bezwaren. Het college gaf er de voorkeur aan dat de weg openbaar zou blijven 'omdat dit voor de Lage Haar de naaste weg naar 't dorp was.' Ik heb erop geantwoord, dat baron Van Zuylen het in zijn macht zou hebben in 't geheel geen dorp te bouwen, en er dan in 't geheel geen dorp zou zijn. Dat de bestaande weg zeer wordt bekort enz. enz. Maar ik beveel me zeer voor uw raadgevingen aan in dezen, want wordt de weg publiek, dan is 't private karakter van de groote Avenue verbroken.'⁴⁵

Uit deze brief blijkt, dat het oorspronkelijke plan moet zijn geweest deze openbare weg na verloop van tijd of tijdelijk af te sluiten. Nu dit op weerstand stuitte bij het gemeentebestuur is van deze plannen afgezien. Het particuliere karakter van de Van Zuylenlaan werd belangrijker geacht dan een tweede as, aangezien anders geen van beiden echt privé zouden zijn. De Bochtdijk, zoals deze thans loopt, kan mede daardoor eigenlijk als een – ongewenst – openbaar element worden gezien dat de beide parkgedeelten scheidt, maar waarvan de loop tevens gekunsteld is door de aanleg parallel aan de Van Zuylenlaan en de loop via de Eikslaan. Wat de afstand betreft is de keuze gelijkwaardig met de eerste optie, alleen de levendigheid van het dorp is erdoor beperkt, aangezien het doorgaande verkeer richting Linschoten door deze andere wegenloop het dorp niet meer aandoet. Dit laatste kan weer een reden zijn geweest waardoor het dorp zich nooit heeft uitgebreid.

Curieus is dat aan de oostzijde het dorp aanvankelijk onbebouwd is. Alleen de school uit 1901 zorgt voor een gedeeltelijke invulling. De overige panden komen pas na de tweede wereldoorlog tot stand. De verklaring hiervoor ligt in de teruggevonden ontwerpen van het dorp door P.J.H. Cuypers, die aan deze zijde van het dorp een uitbreiding had gepland. De uitbreiding werd daar echter nimmer verwezenlijkt, maar verrees aan de noordzijde van het dorp. Hiermee werd afbreuk gedaan aan het oorspronkelijke concept, dat in een meer zeshoekige plattegrond voorzag.

Gesteld kan worden dat bij de bepaling van de uiteindelijke wegenloop de volgende hoofdmotieven hebben meegespeeld:

- de doorgaande wegen zorgen voor levendigheid in het dorp;
- door de juiste locatiekeuze en verbindingen zijn de doorgaande wegen bekort, hetgeen een voorwaarde was voor de verplaatsing van het dorp;
- door de scheiding tussen privé / afsluitbare wegen en openbare wegen is de as kasteel-dorp niet uitgevoerd, hetgeen heeft geresulteerd in de Heggestraat (het voormalige Haareind);
- door bezuinigingen zijn enkele wegen niet uitgevoerd, met als gevolg dat er slechts één doorgaande weg door het dorp loopt, en er korte, doodlopende straatjes zijn aan te treffen.

De invulling van het dorp en de architectuur van de panden

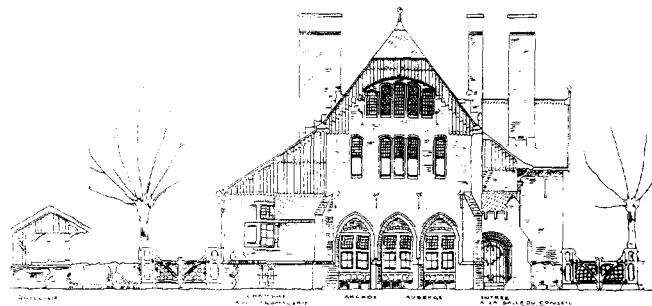
Bij de indeling van het dorp is goed rekening gehouden met de bevolkingssamenstelling en de indeling van de panden. Er is sprake van een drietal hoofdbewonersgroepen:

- de neringdoenden en ambachtslieden, waaronder de twee herbergiers, een bakker, een furniturezaak, een smid en een timmerman;
- de arbeidersklasse, bestaande uit landarbeiders en knechten in dienst van de baron;
- de overigen: armlastigen, tijdelijke huurders en de boeren, die buiten het dorp woonden.

Daarnaast waren die voorzieningen die van overheidswege verplicht waren om ook in het nieuwe dorp een plaats te krijgen natuurlijk van belang. De dorpspomp en het raadhuis vormen daarbij de belangrijkste onderdelen.

het raadhuis

Ten behoeve van het raadhuis blijken diverse ontwerpen te zijn gemaakt, die in het archief van kasteel De Haar bewaard zijn gebleven. In tegenstelling tot de situatie in het oude dorp, waarbij het café-raadhuis bestond uit een T-huis boerderij, werd in de nieuwe plannen uitgegaan van een stads-raadhuis in middeleeuwse stijl. Voorafgaand aan de eerste steenlegging van het huidige café-raadhuis in 1897 blijken er vanaf 1895 ontwerpen te zijn gemaakt, die stammen van de hand van Joseph Cuypers. De meest interessante zijn de vroegste, die Cuypers visie geven op hoe en raadhuis er in dit dorp uitgezien zou kunnen hebben.

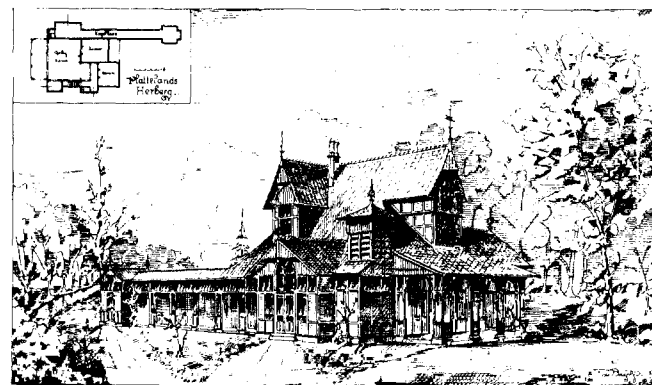

Afb. 9. 'Ontwerp voor het raadhuis te Haarzuilens. Del: K. de Bazel'. Kleurendruk op papier. (N.A.I., archief De Bazel)

In het eerste ontwerp is er sprake van een raadhuis waarvan de blijkens de plattegrond de vertrekken gesitueerd zijn rond een centrale traptoren. Men kwam het café met zijn biljartzaal binnen via een arcade met spitsbogen en steunberen. Op de verdieping was de raadzaal gepland, waarvan de topgevel in het eerste ontwerp is uitgevoerd in de vorm van een trapgevel met stenen pinakels waarop leeuwen zijn geplaatst. De toren en de trapgevel zijn stadse elementen die in Haarzuilens vreemd zouden zijn overgekomen, doch wel zouden passen wanneer de plannen om stadspoorten te bouwen met echte bruggen en wallen zouden zijn uitgevoerd. Alleen op deze manier, door bruggen en kantelen, zou het 'weerbare karakter', waarover in de gids van Architectura wordt gesproken, goed tot uitdrukking zijn gekomen.⁴⁶

Jos Cuypers ontwerpt nog een variant op dit plan, waarbij sprake is van een gewonere topgevel met houten betimmering die ook in het uitgevoerde ontwerp is opgenomen.⁴⁷

In een door K.P.C. de Bazel bijgesteld ontwerp komt de toren niet meer voor (afb. 9). De Engels aandoende schoorstenen zijn uit dit plan verdwenen. Wel wordt dezelfde voorgevel gehandhaafd. De Bazel was in deze tijd werkzaam op

Afb. 10. 'Ontwerp voor een prijsvraag voor een 'Landelijke herberg met kegelbaan' voor de afdeling Amsterdam der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Architect K.P.C. de Bazel.' Afgebeeld in: Bouwkundig Weekblad, 12 (1892), no. 40 (1 oktober)

Afb. 11. 'Het café-raadhuis, oorspronkelijke situatie zonder uitbreiding, mei 1981. (Opname RDMZ)

het bureau van Cuypers, hetgeen de publicatie van dit ontwerp in 'De Architect' in 1900 verklaart.⁴⁸ De publicatie van juist dit ontwerp lijkt ook op de voorkeur van de architecten voor de eerdere ontwerpen te duiden. Misschien is er sprake van invloed van de Bazel op de vormgeving van de façade, aangezien van zijn hand uit deze periode twee ontwerpen bekend zijn, die sterke verwantschap vertonen met dit ontwerp. Eén ervan is een prijsvraagontwerp voor een 'Ingang voor een buitenplaats met portierswoning'.⁴⁹ Dit ontwerp, dat al uit 1891 dateert, vertoont opvallende overeenkomsten in de stijl

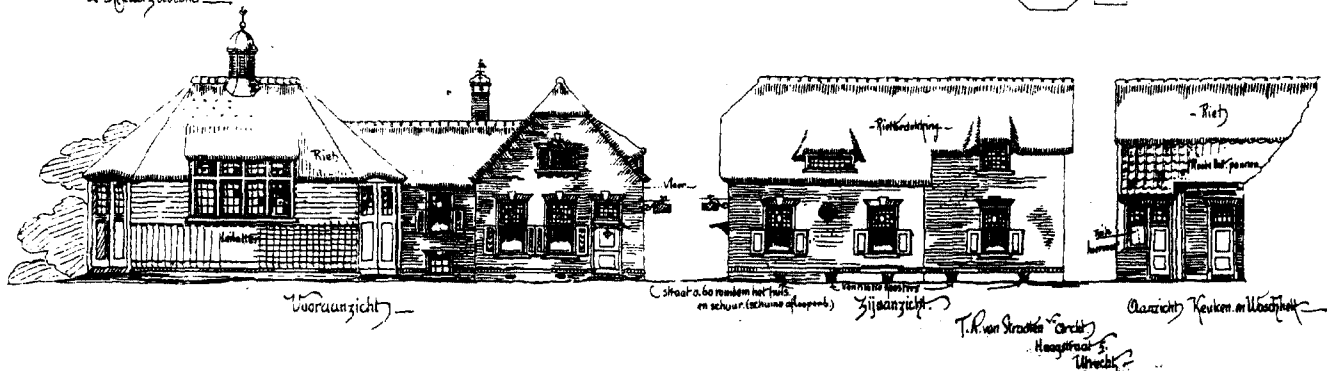
Afb. 12. 'Hofstede genaamd Slotzicht voor den heer J. Versteeg; Herberg-Woning en uitspanning te bouwen voor de Wed. Spliet.' Bijvoegsel van 'architectura', 1896, no. 39. De herberg van Van Spliet was de tweede herberg in het dorp, thans grotendeels verbouwd en bekend als 'De vier balken'.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Hofstede gen. Slotzicht.
te Haarzuilens voor den Heer J. Versteeg

Herberg - Woning en Uitspanning
te bouwen voor de Wed. Spliet
te Haarzuilens

van de arcades en de stijl van de topgevels.

Een ontwerp voor een 'Landelijke herberg met kegelbaan' uit 1892 laat de arcade zien als veranda, terwijl de dakhelling en de compositie van de gevels enige gelijkenis vertonen met zijn ontwerp voor Haarzuilens (afb. 10).⁵⁰

In het derde, definitieve ontwerp, dat van Joseph Cuypers afkomstig is, heeft de versobering zich niet alleen in de detaillering maar ook in de schaal van het geheel voortgezet. De arcade is verdwenen, evenals de schoorstenen. De topgevel is niet meer voorzien van een wolfeind en de vensterindeling is gewijzigd in een groot samengesteld venster in de tweede bouwlaag (afb. 11). Het kostenaspect was de reden waardoor dit ontwerp zo sober is uitgevoerd.

Van de grootse stallen en kaasmakerijen in het eerste plan blijft in het uiteindelijke ontwerp weinig meer over. Achter het raadhuis staat thans nog een houten loods, die vroeger eveneens als kegelbaan fungeerde. Dit is het enige gebouw dat resteert uit het oude dorp en in zijn geheel is verplaatst. Opvallend aan het uitgevoerde ontwerp zijn tenslotte de twee gevangencellen, die onder de trap zijn aan te treffen. Naast de 'middeleeuwse gedachten' bij de herbouw over weerbaarheid is ook aan de eerbaarheid gedacht. Eigenlijk ontbreekt in het geheel nog de schandpaal. Kennelijk vond men dit toch zelf ook wat te ver gaan. Wel is in het tekeningenarchief een ontwerp voor een fraai aanplakbord terug te vinden, dat net als het raadhuis in sterk vereenvoudigde vorm is uitgevoerd.

de overige panden

De architect Jac. Van Gils wordt, net als Jac. van Straaten aangesteld om enkele panden in het dorp te ontwerpen. Door Frans Luyten wordt dit gezien als een middel om de kwaliteit van de architectuur te verbeteren, aangezien er dan enige wedijver zou plaatsvinden. 'Concurrentie zorgt voor goed werk!'⁵¹ Beiden worden door Jos Cuypers voorgedragen, zoals blijkt uit de correspondentie:

'Zeer geachte heer,

Met genoegen vernam ik, dat de jeugdige architect Van Straaten ook uwe kennis heeft gemaakt. Uwe introductie en daarna die van mijn Vader kan hem in Haarzuylens goed op weg helpen. Het is een schoolvrind van mij waarin ik veel belang stel.'⁵²

Over Van Gils meldt Cuypers het volgende:

'(...) zou ik ook enige bouwwerkjes opgedragen willen zien aan de jongen architect Jac. van Gils te Rotterdam -die met mij aan de restauratie te Brielle werkt- en die de middeleeuwse kunst ook goed kent.

Wanneer U dus verneemt dat ik Jac. van Gils geïntroduceerd heb bij personen die niet met Jac. van Straaten nog in relatie staan - dat wat U doet dit niet uit naijver tegen Van Straaten geschied, maar wegens een morgen gedane belofte in 't voordeel van de veelzijdigheid van het werk.'⁵³

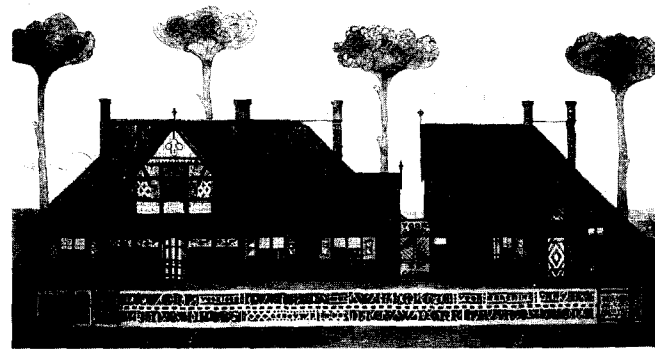
In het tekeningenarchief van kasteel De Haar zijn een aantal signaturen aan te treffen op de ontwerptekeningen. Deze verschillen soms met de door Witewaall gevonden gegevens.⁵⁴ Van Gils ontwerpt de dubbele woningen aan de Eik-

straat 2-4 en de bijna identieke woning aan het voormalige Poldereind (thans Brink 9-10), alsmede het blok Eikstraat 6-12 en Brink 4. Jac. van Straaten ontwerpt het pand Brinkstraat 3 (herberg van Spliet) en Thematerweg 2 (hoeve Slotzicht, afb. 12).⁵⁵ De ontwerpen van Brink 1-2 (het raadhuis), Brink 11 (de bakkerij), Brinkstraat 1 (landhuisje) en Brinkstraat 2 (school) zijn gesigineerd door Jos Cuypers. Op de overige ontwerptekeningen van uitgevoerde panden zijn geen signaturen aan te treffen.

De kleur van het schilderwerk van de panden refereert aan het heraldische wapen van de Van Zuylens, namelijk rood en wit. Deze kleuren zijn dan ook op alle panden aangebracht, met uitzondering van het pand Brink no. 4, genaamd 'Onder de groende linden'. Dit pand is geschilderd in blauw-witgeel. De combinatie is oorspronkelijk, aangezien deze ook al op de ontwerpen van Van Gils voorkomen. Het verhaal, dat dit ene pand niet aan de baron zou toebehoren, of vanwege een ruzie in een andere kleur geschilderd is, blijkt niet te kloppen. Het pand wordt op diverse plattegronden als het huis van Dr. Cuypers bestempeld.⁵⁶ De gebruikte kleurencombinatie verwijst naar de pauselijke kleuren, maar tot nog toe zijn er geen gegevens gevonden die dit bevestigen. Veel eer lijkt het dat het pand bewust in een contrasterende combinatie is geschilderd om als uitzondering de regel te bevestigen. Overigens is de vakwerkindeling van 'Onder de groene linden' oorspronkelijk door architect Van Gils ontworpen met een invulling van eikebladeren (afb. 13).

de boerderij Slotzicht

Boerderij Slotzicht vormt een dominante schakel tussen het dorp Haarzuilens en het park met de Van Zuylenlaan. De hoeve werd ontworpen door architect J. van Straaten en afgebeeld in het tijdschrift 'Architectura' (afb. 12, 14).⁵⁷ Uit de correspondentie blijkt, dat Luyten de hand had in acht wijzigingen in het eerste ontwerp van Van Straaten. De vrijheid van de architect zal door de inbreng van Luyten dan ook ingeperkt zijn geweest.

Afb. 13. 'Ontwerp voor een huurhuis en een winkeltje voor rekening van Dr. P.J.H. Cuypers gebouwd in het nieuwe dorp Haarzuilens.' aquarel door Jac. van Gils. (Letterenbibliotheek RUU; fototheek KHI)

Afb. 14. 'De hoeve Slotzicht, Thematerweg 2. (Opname auteur, 1994)

Wanneer we de aanleg van de splitsing bekijken, en deze vergelijken met de ontwerpen, dan valt op dat er sprake is geweest van een bijna zuivere rotonde, doorsneden door het hek aan de Van Zuylenlaan. De beplanting, bestaande uit beukenbomen, is deels nog aanwezig. Dit uit de Frankrijk afkomstige element is in Nederland toegepast bij slot Zeist (het Rond). In 'L'art des Jardins' (1879) van Eduard André wordt dit element als een geschikte oplossing bevonden wanneer twee zijden van de weg aan dezelfde eigenaar behoren.⁵⁸ Bij De Haar is er sprake van een citaat van dit ontwerp, met dien verstande dat het hek nog verder naar voren geplaatst is.

Conclusie

Wanneer we de geschiedenis van het dorp Haarzuilens beschouwen, dan is er sprake van een voor Nederland unieke situatie. De verplaatsing van het dorp is een onlosmakelijk onderdeel van de nieuwe infrastructuur rond het kasteel, waarbij een compromis tot stand is gekomen tussen de wensen van de baron, die een groter privéterrein voor ogen had, en de wensen van het openbaar bestuur, dat de verplaatsing toestond, mits er de voordelen van een kortere routing zouden zijn.

het compromis bestaat uit een dorp met een karakteristieke wegenloop, die deels door bezuinigingen de huidige status aan de diverse wegen heeft meegegeven. De invulling is gerelateerd aan een ontwerpplan van Cuypers, waarin een uitbreiding aan de oostzijde van het dorp gepland was, doch uitgewerkt door Jos Cuypers naar de ideeën van met name Henri Copijn. Een eerste, symmetrisch ontwerp wordt niet uitgevoerd, aangezien dit op problemen stuit omtrent de aan- en verkoop van gronden.

Een belangrijk gegeven is voorts dat het weerbare karakter, dat Haarzuilens diende te kenmerken, uiteindelijk alleen door de aanleg van wallen en een gracht tot uitdrukking is gekomen. De beschouwing van het oude dorp leert ons, dat er in het vroegere Haarzuilens geen sprake was van enig weerbaar karakter van het dorp. Haarzuilens werd verplaatst, maar

eigenlijk beperkte zich dat tot de naam en niet tot de architectuur van het dorp. De brink en de functies van de panden, zoals het café-raadhuis, zijn de meest directe referenties aan het oude dorp Haarzuilens. We kunnen stellen dat er sprake is van een nieuwe schepping, die een voor Nederland ongekende en grootse visie weerspreekt.

Het middeleeuwse karakter, dat bewust werd nagestreeft, komt goed naar voren in de eerste ontwerpen van het raadhuis. Dit is het enige pand van twee bouwlagen, waardoor de status extra is benadrukt. Het werd vanwege de hoge kosten zeer versoberd uitgevoerd. Opvallend is de kleurencombinatie van het schilderwerk in het dorp, dat de band met de familie Van Zuylen, mede door de uitzondering op de regel, benadrukt. Aan de bouw van de overige panden werden op voordracht van Jos Cuypers enkele jonge collega's aangesteld. Opvallend is de belangrijke rol van rentmeester Frans Luyten. Hij kan als de spil van de restauratie worden gezien, aangezien hij contacten onderhield met de baron, de architecten en anderen. De enorme hoeveelheid correspondentie getuigt ook van een vergaande invloed op transacties, aanstellingen en ontwerpen.

De kwestie Springer is een hoofdstuk apart en blijft een aantal vraagtekens oproepen. Zijn ontwerp verschilt in elk geval duidelijk van de overige ontwerpen. Het is de vraag of Springer vanwege diens vaders strijd met Cuypers, zijn ontwerpvoortzettingen of zijn karakter aan de kant is gezet. Copijn bleek daarentegen goed met Cuypers, Luyten en de baron te kunnen opschieten. In Copijn's ontwerpen zijn de ideeën van Cuypers en Luyten opgenomen.

De uniciteit en gaafheid van het geheel en de huidige, bijna ongerepte toestand maken Haarzuilens tot een uniek cultuurfenomeen, dat een landelijke bescherming rechtvaardigt. In dat opzicht zijn we thans ook ten aanzien van het dorp Haarzuilens hopenlijk een stap verder dan vijftig jaar geleden, toen buitenplaatsen-expert R. van Luttermant in dit bulletin over De Haar het volgende stelde: 'Aesthetisch kan onze generatie een dergelijk geheel allerminst meer waarderen, kunsthistorisch nog niet voldoende.'⁵⁹

Noten

- 1 Dit artikel is gebaseerd op de scriptie *Haarzuilens, dorp uit de schaduw van het kasteel*, die in 1994 diende als afstudeerscriptie Kunstgeschiedenis en archeologie aan de Rijksuniversiteit Utrecht. De gegevens die in deze – ongepubliceerde – scriptie zijn verwerkt zijn onder andere verkregen uit onderzoek in de archieven van Kasteel De Haar. De inventarislijst van deze archieven verscheen in 1959 (Jvr. L.A. Van Asch van Wijck – mevr. Von Usklar-Gleichen –, *Het archief van het kasteel De Haar te Haarzuilens*, 's Gravenhage 1959), doch de relevante informatie staat slechts summier in een Aanhangsel vermeld. Daarnaast werd ook het tekeningenarchief van De Haar geraadpleegd, evenals de collectie foto's, die beiden nog slechts ten dele geïnventariseerd zijn. De gevonden gegevens, betrekking hebbend op het dorp, leidden in combinatie met de gevonden bronnen in diverse openbare archieven en in de verschenen literatuur tot een aantal uitkomsten, waarvan de belangrijkste conclusies in dit artikel beknopt worden weergegeven.

- 2 Zie hiervoor o.a. H.L. Janssen en H. Nieuwenhuis, 'Kasteel De Haar', *Serie Nederlandse Kastelen*, nieuwe reeks deel 15, Doorn 1976 (2e druk 1986) en H. Janssen en K. Loeff, De Haar, in: *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, pp. 218-224.
- 3 A. de Vries, 'Pierrefonds en De Haar: twee 19de eeuwse kasteelrestauraties', in: *Bulletin K.N.O.B.* 78 (1979), pp. 1-25.
- 4 Zie hiervoor onder andere O. Wittewaall, *Vleuten- de Meern, geschiedenis en historische bebouwing*, Zeist 1994, pp. 164-181.
- 5 P.H. Van Moerkerken Jr., 'Over den herbouw van het Huis ter Haar', in: *Elsevier*, 1902, p. 85.
- 6 In *De Teegenwoordige Staat der Verenigde Nederlanden*, deel 12 (Utrecht, vervolg), uit 1772 wordt gemeld dat de predikant van Kockengen er zou moeten prediken, mocht de kerk ooit hersteld worden.
- 7 C.B. van der Tak, 'Beschrijving van den bouwval van 'Het Huis De Haar' in de provincie Utrecht', in: *Bouwkundig Tijdschrift*, deel XII (1862), pp. 384-385.
- 8 Archief RDMZ, neg.nr. 13.671.
- 9 Een schets die deze toestand weergeeft is afgebeeld op een bijvoegsel van het tijdschrift 'Architectura' (1894, no.25).
- 10 Op. cit. noot 6.
- 11 A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, deel 5, Gorinchem 1844, p. 21.
- 12 J. Craandijk en P.A. Schipperus, *Wandelingen door Nederland*, deel 5, Haarlem 1880, p. 94.
- 13 Redactie Genootschap Architectura et Amicitia i.s.m. Jos Cuypers, *Gids voor het kasteel van Haarzuylens en omstreken*, Haarlem 1898.
- 14 N.A.I. Rotterdam, archief Architectura et Amicitia, ARAM B7.
- 15 P.J.H. Cuypers en F. Luyten, *Le Chateau de Haar à Haarzuylens*, Utrecht 1910.
- 16 Op. cit. noot 13, p. 46.
- 17 Op.cit. noot 13, p. 40.
- 18 Zie D.W. Gravendeel, 'Het oude dorp (Haarzuylens omstreeks 1880)', in: *Tijdschrift Historische Vereniging Vleuten de Meern, Haarzuylens*, Vleuten 1988, pp. 669-682.
- 19 Deze is gelegen aan de Utrechtseweg, terwijl de brinkvorm vóór de buitenplaats nog duidelijk te herkennen is.
- 20 N.A.I., archief Cuypers, d271.
- 21 N.A.I., archief Cuypers, d271: 'Le village est transposé ver l' Est: autour d'une double grande allée et formé de 4 ou 5 carrés de gazon.'
- 22 In het archief van kasteel De Haar bevindt zich een kaart, waarop het grondbezit staat aangegeven.
- 23 'Je serais d'avis d'acheter le verger dont j'aurai besoin au cas on nous placerions le village à l'endroit provisoirement désigné.' (...), correspondentie, 4 december 1892 (alle correspondentie bevindt zich, tenzij anders vermeld, in het Archief van kasteel De Haar, in de Aanhangsels).
- 24 'Dans ces conditions, je pense, mon cher Luyten, que vous partagerez mon avis et que le mieux est de renoncer pour le moment à acquérir ces terres.'
- 25 Op.cit. noot 13, 41.
- 26 Voor een uitgebreidere biografie zie: B. Zijlstra, *Nederlandse tuinarchitectuur 1850-1940*, Amsterdam 1986, pp.135-138.
- 27 Correspondentie van Jos Cuypers aan Leonard Springer, afdeling Speciale Collecties Landbouwniversiteit Wageningen, dd. 31.10.1893, inventaris nummer 01.292.01A.
- 28 Ibidem, dd. 22.11.1893, inv. nr. 01.292.04.
- 29 Ibidem, dd. 21.12.1893, inv. nr. 01.292.05.
- 30 Ibidem, dd. 25.01.1894, inv. nr. 01.292.07.
- 31 Ibidem, dd. 21.05.1894, inv. nr. 01.292.10.
- 32 Ibidem, dd. 28.05.1894, inv. nr. 01.292.12.
- 33 Ibidem, zonder datum, inv. nr. 01.292.08.
- 34 Landbouwniversiteit Wageningen, afdeling Speciale Collecties, inv. nr. 01.292.10.
- 35 N.A.I., archief Cuypers, d 443.
- 36 Letterlijk staat er: '...le nouveau Haarlaan au bout du quelle se trouve l' emplacement du Nouveau Village.'
- 37 In de brief van 22 november 1893 raadt Cuypers Springer aan om de een gedeelte van de Haarlaan te doen vervallen of te wijzigen.
- 38 L.A. Springer, 't Kasteel Haar-Zuylen', in: *Onze Tuinen*, 18de jaargang no. 6, dd. 10.08.1923.
- 39 *Le Chateau de Haarzuilen. Plan du Parc. Echelle de 1:1250. dressée par l'architecte P.J.H. Cuypers*, N.A.I., archief Cuypers, n941 (afkomstig uit het KHI te Utrecht / Index Bouwkunst).
- 40 Afgebeeld in: K.M. Veenland-Heineman (red.), *Tuin en Park, historische buitenplaatsen in de provincie Utrecht*, Utrecht 1992, p. 19.
- 41 Op.cit. noot 13, hoofdstuk V.
- 42 Ibidem, p. 83.
- 43 N.A.I., archief Cuypers, d443.
- 44 N.A.I., archief Cuypers, d443: onder het kopje 'Chemins' schrijft Copijn: 'Pour obtenir la permission de détourner une voie publique de sa direction existante, c'est une condition de signeur, qu'elle ne devienne plus long qu'elle était auparavant. Les états députés refusent de tels détournements, et surtout si c'est une route intercommunale, comme c'est le cas dans ce plan.'
- 45 Archief kasteel De Haar, Aanhangsel 1, correspondentie 1895.
- 46 Op.cit. noot 13, p. 42, p. 83.
- 47 Afgebeeld in O. Wittewaall, *Vleuten-De Meern, geschiedenis en historische bebouwing*, Zeist 1994, p. 239.
- 48 De Architect XI (1900), pl. 361 e.v.
- 49 afgebeeld in: W. Reinink, *K.P.C. de Bazel*, Rotterdam 1993 (2e druk), p. 11 (afb. 2).
- 50 Gepubliceerd in: *Bouwkundig Weekblad*, 12 (1 oktober 1892), no. 40.
- 51 Correspondentie Luyten aan baron Van Zuylen dd. 2 november 1895.
- 52 Correspondentie 1895, brief Jos Cuypers aan Frans Luyten, 1 november 1895.
- 53 Ibidem noot 49.
- 54 Vergelijk O. Wittewaall, *Vleuten-De Meern, geschiedenis en historische bebouwing*, Zeist 1994.
- 55 Beiden gepubliceerd als bijvoegsel in 'Architectura', 1896, no. 39.
- 56 Diverse panden in het dorp worden voorts in opdracht van familieleden neergezet: zo is Brinkstraat 1 (Cordis Dos Optima Candor) gebouwd voor Alex Wijns de Reaucour, woonachtig te Brussel en getrouwd met Stephanie van Zuylen, de zuster van de baron. In haar opdracht werden ook arbeiderswoningen ontworpen. Tevens legde zij de eerste steen voor het raadhuis.
- 57 Ibidem noot 53.
- 58 Ed. André, *L'art des Jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*, Parijs 1879, 370 (afb. 133).
- 59 R. van Luttervelt, 'Korte geschiedenis van de monumenten in de Vechtstreek', in: *Bulletin N.O.B.*, 6e serie, jrg. 2 (1949), p. 105.